

พิธีกรรมสู่ขวัญข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย – ลาว

The Kwangkaw worship of Thai-Lao ethnicgroup

ณัฐกานท์ ถือสมบัติ*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมา ความเชื่อ และการประกอบพิธีกรรมพิธีกรรมสู่ขวัญข้าว พื้นที่การศึกษา คือ บ้านไผ่ หมู่ 13 ตำบลไผ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งมีวัฒนธรรมของชาวลาวอย่างชัดเจน การศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีดำเนินการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ ด้วยเทคนิควิธีการแบบมีส่วนร่วม และสัมภาษณ์แบบเชิงลึกจากหมอสู่ขวัญ ปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมสู่ขวัญข้าว รวมถึงชาวบ้านที่มาร่วมพิธีกรรมผลการศึกษาพบว่า พิธีกรรมสู่ขวัญข้าว แม้ว่าจะหายจากสังคมชาวนาไปนาน หากแต่ชาวนาที่บ้านไผ่ หมู่ 13 ตำบลไผ่ อำเภอรัตนบุรี ยังคงยึดถือปฏิบัติตามที่บรรพบุรุษได้เคยทำไว้เป็นตัวอย่างโดยเป็นการกระทำในพื้นที่นาของตนเอง ซึ่งพวกเขาเชื่อว่าข้าวมีแม่โพสพคอยดูแลรักษาข้าวให้อุดมสมบูรณ์ จึงต้องดูแลเอาใจใส่ กตัญญูต่อแม่โพสพ โดยเฉพาะในช่วงที่ข้าวเปลี่ยนสถานะจากรวงข้าวที่อยู่บนต้นข้าว กลายเป็นเมล็ดข้าว จากการนวด ด้วยวิธีฟาด หรือการย่ำของวัวควายเพื่อให้เมล็ดข้าวหลุดออกจากรวง อาจทำให้ข้าวตกใจเสียขวัญได้ จึงเป็นช่วงเวลาที่ต้องเอาอกเอาใจขวัญของข้าว ไม่ให้เสียหายโดยมีแม่โพสพเป็นตัวแทนในการเชื่อมต่อระหว่างพิธีกรรมกับเมล็ดข้าว ชาวนาจึงได้มีการเรียกขวัญข้าวก่อนนำขึ้นยุ้งฉางของตน สำหรับชาวบ้านไผ่มีพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวขึ้นเพื่อให้พิธีกรรมดังกล่าวอยู่คู่กับสังคมต่อไป เพื่อเป็นมงคลต่อการปลูกข้าว และเพื่อเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ คือพระแม่โพสพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวนาเชื่อว่าเป็นผู้ประทานความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ท้องถิ่น ตลอดจนยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสามัคคีภายในชุมชน อันจะนำไปสู่การเป็นชุมชนที่เข้มแข็งอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ : พิธีกรรม, ขวัญ, สู่ขวัญข้าว, แม่โพสพ, กลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว

บทนำ

สังคมไทยจัดเป็นสังคมเกษตรกรรม ที่ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา คนไทยปลูกข้าวกินข้าวเป็นอาหารหลัก และส่งข้าวออกขายไปยังต่างประเทศเป็นอันดับต้น ๆ ของโลก ข้าวจึงมีความ

* นักศึกษาปริญญาโทสาขาวิชาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น(กลุ่มศิลปะการแสดงพื้นบ้านนานาชาติ)
มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

สำคัญกับชีวิตคนไทยเป็นอย่างมากจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์บ่งบอกได้ว่าข้าวอยู่คู่กับสังคมไทยมาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งบนพื้นที่ทางภาคอีสานที่มีร่องรอยทางประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับการปลูกข้าวในอดีตของบรรพบุรุษชาวอีสานไว้มากมาย ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานจากวัฒนธรรมบ้านเชียงที่จังหวัดอุดรธานี พบว่าบริเวณแห่งนี้มีการปลูกข้าวมานานกว่า 5000 ปี รวมถึงภาพเขียนฝาผนังถ้ำโบราณที่บอกเล่าเรื่องราวการปลูกข้าวของคนไทยโบราณที่ผาหมอนน้อย บ้านตากุ่ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งมีอายุกว่า 2,000 ปี สิ่งเหล่านี้บ่งบอกได้ว่า พื้นที่ราบสูงทางภาคอีสาน เป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญและเก่าแก่แห่งหนึ่งของโลก (สุกัญญา สุจฉายา. 2547 : 14)

การปลูกข้าวของชาวอีสานโดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว ต้องอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติ อาศัย ดิน น้ำ อากาศ เป็นปัจจัยหลัก ในขณะที่พื้นที่ส่วนใหญ่มีสภาพพื้นดินแห้งแล้งกันดารบางแห่งฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวนาทางภาคอีสานจึงต้องดิ้นรนเพื่อหาวิธีแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นในพื้นที่เพาะปลูกของตนเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ จึงหันไปพึ่งพาสິงเหนือธรรมชาติ เพราะเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้จะช่วยให้การทํานาเพาะปลูกได้ผลผลิตดี สิ่งเหนือธรรมชาติจะช่วยให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ช่วยปกป้องข้าวจากแมลงและช่วยให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ โดยผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ จนกระทั่งพิธีกรรมกลายเป็นสิ่งสำคัญในการช่วยให้ชาวนาสามารถเผชิญกับปัญหาทางธรรมชาติที่ไม่สามารถควบคุมได้ โดยสร้างพิธีกรรมอันเนื่องมาจากการปลูกข้าว ตั้งแต่เริ่มตระเตรียมดิน เริ่มต้นเพาะปลูก บำรุงรักษา จนกระทั่งถึงการเก็บเกี่ยวเข้าสู่ยุ้งฉาง ซึ่งเรียกว่า “พิธีกรรมสู่ขวัญข้าว” เป็นพิธีกรรมเพื่ออ้อนวอนขอให้พระแม่โพสพและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือธรรมชาติช่วยให้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

เพื่อศึกษาพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์ ไทย-ลาว จังหวัดสุรินทร์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้เรื่องพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว
2. เพื่อให้เยาวชนได้เห็นถึงคุณค่าของพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว

วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย พิธีกรรมสู่ขวัญข้าว ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว เพื่อศึกษาพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว ในเขตพื้นที่ บ้านไผ่ หมู่ 13 ตำบลไผ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ โดยใช้แนวทางการวิจัยเพื่อพัฒนา (Research for Development) ด้วยเทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) เทคนิคการเก็บข้อมูลจากเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก และการเข้าร่วมในสถานการณ์จริง แล้วนำมาถอดบทเรียน สังเคราะห์ข้อมูล และเขียนรายงานผลการศึกษา

ขอบเขตการศึกษา

การวิจัยเรื่องพิธีกรรมสู่ขวัญข้าว ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว ครั้งนี้ผู้วิจัยกำหนดหน่วยของการวิจัย ในเขต บ้านไผ่ ตำบลไผ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ เพราะในพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีการปลูกข้าวที่ ยังคงมีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองผืนนา และมีกลุ่มบุคคลที่มีความรู้และมีส่วนเกี่ยวข้องกับการ ประกอบพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวหลังจากฤดูเก็บเกี่ยว

วัฒนธรรมข้าวของคนไทย

ประเทศไทยจัดเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาดังจะเห็นได้ จากการที่ประเทศไทยสามารถส่งข้าวเป็นสินค้าส่งออกอยู่ในอันดับต้น ๆ ของโลก และยังมีหลักฐานทาง ประวัติศาสตร์หลายอย่างที่ยืนยันว่าพื้นที่ในประเทศไทยโดยเฉพาะพื้นที่ทางภาคอีสาน เป็นแหล่งปลูกข้าว ที่เก่าแก่แห่งหนึ่งของโลก ไม่ว่าจะเป็นแหล่งประวัติศาสตร์อารยธรรมบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานีที่มี หลักฐานระบุว่าที่แห่งนีมีการปลูกข้าวมาแล้วไม่น้อยกว่า 5,000 ปี รวมถึงภาพเขียนฝาผนังที่ผาหมอน น้อย บ้านตากุ่ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเขียนเป็นภาพคนไล่สัตว์ในนาข้าวที่มีอายุกว่า 2,000 ปี (ชาญวิทย์เกษตรศิริ และ ชูชาติ สวัสดิศิริ. 2527 : 124)

คนไทยบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก ข้าวจึงถือเป็นสิ่งสำคัญของคนไทย และในวิถีชีวิตของคน ไทยยังมีความผูกพันกับข้าวอย่างแยกไม่ออก ข้าวมีความสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดพฤติกรรมของ มนุษย์ ในฐานะที่เป็นพืชอาหารที่มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชีวิต จนข้าวกลายเป็นบ่อเกิดของสิ่ง ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งวิถีชีวิตของชาวนา ได้สร้างแบบแผนการดำเนิน ชีวิตจนเกิดเป็นวัฒนธรรมข้าว ชาวนามีประเพณีและพิธีกรรมเพื่อขอให้ต้นข้าวในนาอยู่รอด ปลอดภัย ได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ มีพิธีกรรมตั้งแต่ก่อนการปลูกจนกระทั่งเก็บเกี่ยวได้เมล็ดข้าวไปเก็บไว้ในยุ้งฉาง มีทั้งพิธีกรรมที่จัดทำขึ้นเฉพาะในครอบครัว เรียกว่า พิธีราษฎร์ นอกจากนี้ยังมีพิธีหลวงเรียกว่าพระราช พิธีด้วย โดยทั่วไปพิธีกรรมอันเดียวกับข้าวที่จัดขึ้นนั้นมีเป้าหมาย 4 ประการคือ 1) เป็นการขอร้องอัน วอนผีหรืออำนาจลึกลับให้ช่วยดูแลต้นข้าวเจริญงอกงาม มีผลผลิตจำนวนมากตามความต้องการ 2)เป็น การขออนุญาตผีหรือเทพที่ประจำสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ เพื่อขออนุญาตใช้สอยในสิ่งนั้น ๆ เช่น ดิน น้ำ ฝน 3)เป็นการขอขมาต่อธรรมชาติหรือสิ่งเหนือธรรมชาติเมื่อได้ล่วงเกิน เช่นการขุดดิน ไถดิน และ 4)เป็น การเสี่ยงทายเป็นการประเมินผลผลิตในอนาคต เพื่อเตรียมรับมือต่อภัยธรรมชาติ และเตรียมพร้อม สำหรับสิ่งที่จะเกิดขึ้นกับพืชผลในอนาคต

คนไทยเชื่อว่าข้าวเป็นพืชศักดิ์สิทธิ์ มีวิญญาณข้าวหรือเทพประจำต้นข้าว พิทักษ์รักษาข้าว เรียกว่า แม่ข้าว ขวัญข้าว ยาขวัญข้าว หรือแม่โพสพ โดยมีเรื่องเล่าว่า หากแม่ข้าวไม่พอใจจะหนีไปจาก พุงนา มนุษย์ก็จะเกิดความอดอยาก ดังในตำนานแม่มาลัยข้าวของชาวเหนือและชาวอีสาน และตำนาน เรื่องแม่โพสพน้อยใจที่คนหันไปกราบไหว้พระพุทธรูเจ้าจึงหนีไปจนทำให้เกิดภาวะอดอยากขึ้นบนโลกของ

ชาวภาคกลางและภาคใต้ ดำเนินการดังกล่าวแสดงให้เห็นพัฒนาการของความเชื่อของคนในสังคมที่นับถือผีสงเทวดา และเปลี่ยนมารับพระพุทธรศาสนาโดยประนีประนอมกับความเชื่อดั้งเดิม (ฉลอง สุขทอง. 2555 : 33)

กลุ่มชาติพันธุ์ไทย – ลาว

ในบรรดากลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหลาย กลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาวนับได้ว่าเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด มีการเคลื่อนย้ายไปตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย โดยเฉพาะพื้นที่ทางภาคอีสานของไทย ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว ได้มีวัฒนธรรมข้าวที่เกี่ยวข้องกับ “ฮีต 12” ซึ่งหมายถึงประเพณีอันดีงามและทรงคุณค่าของสังคมชาวอีสานของไทยที่ได้มีการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน

กลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาวในภาคอีสานของไทยมีกระจายอยู่ทั่วไปตามพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำชีในเขตอีสานกลางและอีสานเหนือ ซึ่งเป็นท้องถิ่นที่ชาวลาวตั้งบ้านเรือนกันอยู่มาเนิ่นนานแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตอำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ถือเป็นพื้นที่ซึ่งมีชนพื้นเมืองชาวลาวอาศัยอยู่มากที่สุดแห่งหนึ่ง มีการกล่าวกันว่าในอดีตชาวลาวจากแขวงจำปาสักได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานที่นี่ก่อนที่จะมีบ้านมีเมือง พื้นที่ของอำเภอรัตนบุรี แต่เดิมเคยเป็นที่อยู่ของพวกขอมสมัยเรืองอำนาจ เพราะปรากฏหลักฐานต่างๆ เช่นปราสาทหิน ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในเขตอำเภอรัตนบุรี เช่น ปราสาทบ้านธาตุ ปราสาทบ้านสนม ปราสาทบ้านขุมดิน นอกจากนี้ยังมีศิลาแลงซึ่งจมอยู่ในที่หลายแห่ง เช่น ที่บ้านดงเปือยตำบลแก บ้านม่วงบุญมี ตำบลแก บ้านก่างเก่า ตำบลแก บ้านโกสุม ตำบลน้ำเขียว บ้านคอนสวรรค์ ตำบลไผ่ ปราสาทเหล่านี้สันนิษฐานว่าคงจะมีอายุใกล้เคียงกับสมัยที่สร้างปราสาทหินพิมาย หรือ สร้างเขาพนมรุ้ง และนครธรรม

ความเชื่อเรื่องขวัญ

ขวัญเป็นมรดกทางความเชื่อของคนไทโบราณที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ความเก่าแก่ของความเชื่อนี้ เราอาจพิจารณาเห็นได้จากการที่คนไทกลุ่มต่างๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ อินเดีย จีน เมียนมา ก็ยังคงมีการใช้คำว่า “ขวัญ” ใช้อยู่ในภาษาเหมือนกันรวมทั้งมีขนบธรรมเนียมต่าง ๆ เกี่ยวกับพิธีขวัญในทำนองเดียวกันอีกด้วย ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่อง “ขวัญ” จึงปรากฏมีอยู่ในสังคมไทถิ่นต่าง ๆ ทั่วไป เหมือนกันความหมายของขวัญ คำว่า “ขวัญ” ตามที่เข้าใจกันมีความหมายเป็น 2 อย่าง คือ หมายถึง ขนที่ขึ้นเวียนกันเป็นก้นหอย โดยมากมีที่ศีรษะ แต่อาจมีตามร่างกายส่วนอื่นก็ได้ และอีกอย่างหนึ่งเป็นนามธรรมอันหนึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตน คล้ายกำลังของจิต นิยมกันว่ามีอยู่ในตัวหรือประจำชีวิตของมนุษย์และสัตว์ และสิ่งของบางอย่าง ตั้งแต่เกิดขึ้นมา หรือสร้างขึ้นมา และเชื่อกันว่าถ้าขวัญอยู่กับเนื้อกับตัวก็จะเป็นศิริมงคล เป็นสุขสบาย ทำให้จิตใจมั่นคง ปลอดภัย ถ้าหากตกใจหรือขวัญเสีย ขวัญก็มักจะออกจากร่างหรืออาจจะออกจากสิ่งนั้นไป อาจทำให้ คน สัตว์ หรือสิ่งของนั้นได้รับผลร้าย หรืออันตรายได้

คนไทยมีความเชื่อเรื่องขวัญมาช้านาน โดยเชื่อว่า ขวัญเป็นสิ่งที่อยู่ในร่างกายทุกคน ขวัญมีลักษณะเบา เคลื่อนไหวได้ ไม่อาจเห็นเป็นรูปเป็นร่างได้ ขวัญแฝงอยู่ในคน สัตว์และสิ่งของ เมื่อใดที่ขวัญอ่อนลงหรือหย่อนจะทำให้ ภาวะของร่างกายและ จิตใจของเจ้าของขวัญจะรู้สึกเสียใจ ตกใจ ท้อใจ เมื่อเจ้าของขวัญมีขวัญดีจะรู้สึกสุขสบายในและกล้าหาญ มีพลังเต็มเปี่ยม

การสู่ขวัญหรือการทำขวัญนั้น สันนิษฐานว่าน่าจะมีวิวัฒนาการมาจากศาสนาพราหมณ์ กล่าวคือ ศาสนาพราหมณ์สมัยพระเวทจะเคารพเทพว่าอยู่เหนือมนุษย์ สามารถให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ได้ ถ้าปรารถนาความเป็นสิริมงคล ก็ต้องทำพิธีพลีบูชา พิธีที่ทำก็เพื่อขอสิ่งที่ตนปรารถนา เช่น ขอให้พ้นภัย ไข้เจ็บ ขอความสำเร็จ เช่นการสู่ขวัญข้าวก็เป็นการขอให้พืชผลอุดมสมบูรณ์ (สุวรรณี สุขเกษม. 2539 : 6)

หลักฐานที่แสดงว่าความเชื่อเรื่องขวัญได้ฝังรากลึกอยู่ในวัฒนธรรมของคนไทยนั้น เราอาจเห็นได้จากกรณียุคไทยมีพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับขวัญในทุกช่วงสำคัญของชีวิต ตั้งแต่เกิดไปจนถึงวาระสุดท้ายก่อนตาย ดังเรามีพิธีรับขวัญเด็กเกิดใหม่ พิธีทำขวัญนาคน พิธีขวัญในงานแต่งงาน พิธีสู่ขวัญต้อนรับแขกผู้มาเยือน พิธีขวัญสำหรับหญิงมีครรภ์ พิธีเรียกขวัญคนป่วย ฯลฯ เราอาจจะกล่าวได้ว่าทุกครั้งที่มีความสำคัญเกิดขึ้นกับคนในครอบครัว หรือในสังคมรอบตัว คนไทยจะจัดให้มีพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญ นอกจากนี้แล้วสิ่งใดก็ตาม ที่มีความสำคัญต่อชีวิตของคนก็นับว่ามีขวัญด้วย คนไทยจึงมีพิธีทำขวัญเรือน ขวัญเรือ ขวัญข้าวหรือแม่โพสพ และพิธีขวัญสำหรับสัตว์ เช่น ช้าง ควาย (วิไลวรรณ ขนิษฐานนท์ . 2535: 76-85)

ชาวนาเชื่อว่า ข้าวมีขวัญ มีจิตวิญญาณ ซึ่งเหมือนกับมนุษย์ที่มีชีวิตอยู่ต้องมีขวัญ ซึ่งขวัญนั้นเปราะบางและกระทบกระเทือนได้ง่าย และเมื่อไม่พอใจก็จะหนีไป จนทำให้เกิดการเจ็บป่วย ขวัญข้าวก็เช่นเดียวกัน ครั้นเมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยว ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงของข้าว จากที่อยู่บนต้นจับกันเป็นรวงข้าว ก็ต้องถูกนวดออกมาเหลือเพียงเมล็ดข้าวเปลือก โดยเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้จะทำให้ขวัญข้าวตกใจ และตกหล่นอยู่ตามทุ่งนา ชาวนาจึงต้องจัดพิธีสู่ขวัญข้าวหลังจากที่ได้ทำการเก็บเกี่ยวเสร็จ โดยชาวนามีความเชื่อว่ในตอนแรกข้าวอยู่ในเพิงหรือยุ้งฉาง ซึ่งมีพระแม่โพสพอยู่ในเพิงข้าวด้วย เมื่อข้าวบ้านเขาข้าวออกไปหว่านในทุ่งนา พระแม่โพสพก็จะออกไปอยู่ในทุ่งนาด้วย ดังนั้นเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวมาแล้วก็ต้องทำพิธีเรียกพระแม่โพสพกลับมาพร้อมกับข้าวด้วย โดยมีความเชื่อว่าพิธีกรรมดังกล่าวจะทำให้ข้าวที่ปลูกอุดมสมบูรณ์ตลอดไปจึงได้มีการจัดพิธีสู่ขวัญข้าวขึ้น ชาวนาส่วนใหญ่มักจะยึดถือวันในการเก็บเกี่ยว หรือลงนาอย่างเคร่งครัด โดยพิจารณาเวลาจากดวงจันทร์ข้างขึ้น ข้างแรมเป็นหลัก กล่าวคือหากเป็นเวลาข้างขึ้นให้ใช้เวลาคี่ และหากเป็นข้างแรมให้ใช้เวลาคู่ มักใช้วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 เป็นวันประกอบพิธีกรรมสู่ขวัญข้าว เป็นการทำเพื่อบูชาเจ้าแม่โพสพ (อนุชาติ ทองเกลี้ยง. 2553 : 31)

ชุมชนบ้านไผ่ ตำบลไผ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ เป็นชุมชนหนึ่งทางภาคอีสาน ที่มีชื่อเสียงในการด้านการปลูกข้าวหอมมะลิ และยังคงมีความเชื่อเรื่องผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็น และมีความ

เชื้อเรื่องขวัญข้าว โดยกำหนดให้มีพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี ณ บริเวณลานชุมชนของหมู่บ้าน ร่วมกันจัดขึ้นทุกปีอย่างต่อเนื่อง เพื่อหวังที่จะอนุรักษ์พิธีดังกล่าวและหวังให้ลูกหลานได้ศึกษาเรียนต่อไป

การประกอบพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว

การเตรียมงานสู่ขวัญข้าวชาวบ้านจะช่วยกันจัดสถานที่ โดยมีหัวหน้าชุมชน หมอสู่ขวัญประจำหมู่บ้าน และชาวบ้านผู้ชาย โดยก่อนวันงานชาวบ้านจะช่วยกันโยกฝ้ายสายสิญจน์จากกองข้าวเปลือกที่นำมารวมกันออกไปตามยุงฉางของชาวบ้านที่เปโตรับขวัญไว้จนครบทุกขอครัวเรือน

ในขณะที่ชาวบ้านฝ่ายหญิง ช่วยกันเตรียมสำหรับอาหารคาวหวาน และฉีกใบตองมาทำบายศรีสำหรับเซ่นไหว้ บายศรีที่ใช้ในพิธีกรรมสู่ขวัญข้าว เป็นบายศรีสามชั้น ต้นเดียว

ตกแต่งด้วยดอกไม้มงคลเช่น ดอกกรัก ดอกดาวเรือง ดอกบานไม่รู้โรย และข้าวตอกติดกับก้านมะพร้าว แต่ละชั้นมีข้าวสารวางเป็นพื้น ก่อนจะนำ ข้าวต้ม กล้วยมาใส่ในชั้นล่าง และชั้นที่สองโดยมีความเชื่อว่า ชั้นของบายศรี หมายถึงกระเพาะ (ท้อง) ซึ่งบรรจุอาหารที่จัดเตรียมไว้ (สุวรรณดี สุขเกษม.2539:7) ส่วนชั้นบนของบายศรีใส่เครื่องแต่งตัวสำหรับผู้หญิงเช่น กระจุก หวี แป้ง เพราะมีความเชื่อว่าเป็นเครื่องสังเวทให้กับแม่โพสพ แม่ขวัญข้าว เมื่อมารับเครื่องเซ่นแล้ว หลังจากทานอาหารคาวหวานที่ได้ตระเตรียมไว้เสร็จ ก็จะได้ตกแต่งร่างกายให้สวยงาม เพื่อให้แม่โพสพเกิดความพึงพอใจ โดยมีความเชื่อว่ามีแม่โพสพพึงพอใจก็จะอำนวยการให้น้ำข้าวอุดมสมบูรณ์ ยอดบนสุดของบายศรีทำเป็นกรวยมีเทียนอยู่บนยอด เรียกว่าเทียนชัยเมื่อเริ่มพิธี เจ้าพิธีจะต้องจุดเทียนชัยเพื่อเอาฤกษ์เอาชัย จากนั้นจึงจุตูปักไว้ตามเครื่องเซ่นต่าง ๆ ที่ยกมาร่วมพิธี

ในการประดิษฐ์บายศรีเพื่อใช้ในพิธีกรรมต่างๆ นั้น มีมานานแต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่เชื่อว่าเป็นการประยุกต์มาจากกระทงที่นางนพมาศประดิษฐ์ถวายพระร่วง ตามความเชื่อของผู้ที่จัดทำบายศรีต่างๆ นั้น เชื่อว่างานบายศรีเป็นงานที่มีเทพประสิทธิ์ประสาทวิชาให้ เทพองค์นั้นเรียกว่า “แม่ใบศรีหรือแม่บายศรี” บางแห่งเรียกว่า “ครูบายศรี” ก่อนจะลงมือทำบายศรี ผู้ทำบายศรีจะต้องจุตูปอกกล้วยแก่แม่ใบศรี หรือครูบายศรีให้ทราบและเป็นการขอขมาลาโทษ หากกระทำการสิ่งใดผิด (สุวรรณดี สุขเกษม.2539:6)

ก่อนวันจัดพิธีกรรมสู่ขวัญข้าว ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกมากองรวมกันที่ลานประกอบพิธี ข้าวเปลือกเหล่านี้ถือเป็นน้ำใจของชาวบ้านที่ร่วมบริจาคให้กับสหกรณ์ชุมชน ซึ่งข้าวที่นำมาร่วมพิธีเป็นข้าวขาวดอกมะลิ 105 ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวที่ชาวนาส่วนใหญ่นิยมปลูก เพราะมีความนุ่ม มีกลิ่นหอม ทาน

ภาพที่ 2 พ่อผิ้ง ภูลี หมอสู่ขวัญ และบายศรี
อ.รัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์

ที่มา : ญัฐกานท์ ถือสมบัติ 2555 : กุมภาพันธ์ 14

อ้อย และขายได้ราคาดี รองลงมาคือข้าวพันธุ์ กข 15 ชาวนาบางรายแบ่งพื้นที่นาของตนสำหรับปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองไว้สำหรับรับประทานในครัวเรือน เช่น ข้าวลูกปลา ข้าวอีเก้ง ข้าวบองกษัตริ์ โดยให้เหตุผลว่าข้าวพันธุ์พื้นเมืองทานแล้วอึดนานกว่าข้าวที่ทางการแนะนำให้ปลูก และชาวนาบางรายมีการปลูกข้าวเก่าข้าวเหนียวสีด้าที่เชื่อกันว่าเป็นพญาข้าวโดยจะปลูกบริเวณหัวนา เพื่อนำมาให้เป็นส่วนผสมร่วมกับสมุนไพร (ผึ้ง ภูลี. สัมภาษณ์ . 2555 : มกราคม 26)

ภาพที่ 3 ภาพกองข้าวและอุปกรณ์ตกแต่งเพื่อใช้ในพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวที่บ้านไผ่ อ.รัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์
ที่มา : อนุรักษ์ ธีธสมบัติ 2555 : กุมภาพันธ์ 13

เปลือกปอหุ มาหอบข้าวที่ใช้หอบข้าวที่เกี่ยวข้องเสร็จแล้วมามัดเป็นพ่อนเพื่อหอบมาที่ลานนวดข้าว ไม้ตีฟางเพื่อใช้ตีให้เมล็ดข้าวหลุดออกจากฟาง ไม้กวาดฟาง กระดังเพื่อมัดข้าวที่ลีบแบนไม่ได้ขนาดออก สิ่งเหล่านี้ถูกรวบรวมและวางไว้ในพิธีกรรมสู่ขวัญข้าว โดยชาวบ้านเชื่อว่าเป็นการเรียกขวัญให้กับข้าวของเครื่องใช้อุปกรณ์ในการทำนาเช่นกัน (สาคร โยบัว . สัมภาษณ์ . 2555 : มกราคม 26)

พิธีกรรมสู่ขวัญข้าวของชาวบ้านไผ่ เริ่มขึ้นในเช้าของวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ชาวบ้านผู้หญิงเริ่มเตรียมอาหารสำหรับเซ่นไหว้ตั้งแต่ตีห้า สำหรับในการเซ่นประกอบด้วย ข้าวสวย ปลาทอด ต้มปลา ผีอก มันต้ม ไช้ต้ม ข้าวแดกงา ซึ่งเป็นข้าวเหนียวดำให้เข้ากับน้ำตาลอ้อยและงา นอกจากนี้ยังมี ผลไม้ ดอกไม้ ยาสูบ น้ำหวาน น้ำดื่ม เหล้าขาว ขนมห้าต้ม น้ำไปจืดวางเรียงกันข้างบายศรี ซึ่งอาหารที่นำมาเซ่นไหว้จะไม่ใช้เนื้อสัตว์ชนิดอื่นนอกจากปลา ตามความเชื่อของตำนานพระแม่โพสพ

ก่อนเริ่มพิธีกรรมสู่ขวัญข้าว ชาวบ้านจะต้องนำสำหรับชุดเล็ก ๆ พร้อมด้วยน้ำดื่ม น้ำหวาน และเหล้าขาว ทำพิธีปลงแม่ธรณี เพื่อบอกกล่าวต่อพระแม่ธรณี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่สถิตอยู่ ณ ที่แห่งนี้ให้รับรู้ก่อนที่จะจัดงานพิธีใด ๆ ต่อไปโดยวิธีปลงธรณีส่วนใหญ่มักทำบริเวณพื้นดินได้ต้นไม้ นำเครื่องเซ่นไหว้มาวาง จุดรูป บอกกล่าว พร้อมกับเทน้ำดื่ม น้ำหวาน และเหล้าขาว อย่างละครั้ง วนจนครบ 3 รอบ โดยเชื่อกันว่าการเรียกให้พระธรณีมากินของเซ่นไหว้

ภาพที่ 4 อาหาร เครื่องเซ่นสำหรับเซ่นแม่โพสพในพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวที่

ที่มา : อนุรักษ์ ธีธสมบัติ 2555 : กุมภาพันธ์ 14

การเหน็บดื่ม น้ำหวานและเหล้าขาวในรอบแรก คือการเรียกให้มากินอาหารเครื่องเช่น รอบที่สองเป็นการดื่มเพื่อให้กลืนอาหารง่าย รอบที่สามเป็นการล้างมือหลังจากกินอาหารเครื่องเช่นอิ่มแล้ว

การเริ่มพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวของชาวบ้านไผ่ ชาวบ้านจะนั่งล้อมวงรอบภูเขาข้าวเปลือก ด้านในของฝ่ายสายสิญจน์ที่ล้อมไว้ ก่อนพิธีมีการเสี่ยงทายด้วยไข่ไก่ โดยนำไข่ไก่ที่ต้มแล้วมาปอกเปลือก จากนั้นจึงใช้ด้ายสีขาวผ่าไข่ออกครึ่งหนึ่ง เพื่อเสี่ยงทายว่าไข่แดงหรือไข่ขาวด้านไหนมากกว่ากัน แสดงถึงความสมบูรณ์ในการเพาะปลูกคราวต่อไป ก่อนเริ่มพิธีจะมีการจุดเทียนชัยที่อยู่บนยอดของบายศรีโดยให้ประธานในการจัดงานเป็นผู้จุดเทียนชัย จากนั้นหมอสู่ขวัญประจำหมู่บ้านเริ่มสวดบทสู่ขวัญข้าว การสวดบทสู่ขวัญจะเริ่มจากอัญเชิญพระแม่โพสพ รวมถึงเทพยดานางฟ้า ที่อยู่ตามทุ่งนา ให้ออกมาเพื่อนำความอุดมสมบูรณ์มาสู่มนุษย์ทั่วทั้งโลก

ระหว่างที่ทำการสวด จะมีช่วงเวลาที่ชาวบ้านที่เข้าร่วมพิธีจะต้องทำการโยนข้าวเปลือก 3 ครั้ง เพื่อบดเป่าสิ่งชั่วร้ายทั้งปวง และเป็นการเรียกขวัญ พิธีกรรมสู่ขวัญข้าว ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว สะท้อนให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อเรื่องที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเองนับถือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เพื่อให้เกิดความมั่นใจในการดำรงชีพและการเพาะปลูกที่ต้องอาศัยธรรมชาติในการช่วยดูแลผลผลิตจะช่วยให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ในบทสวดเรียกขวัญข้าวบางตอนแสดงให้เห็นถึงความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อธรรมชาติเป็นการแสดงถึงความกตัญญูต่องานที่ต่อผู้มีพระคุณ อันหมายถึงพระแม่โพสพที่ได้ทรงประทานธัญญาหารให้กับมนุษย์เหนือสิ่งอื่นใด การรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อร่วมประกอบพิธีกรรมเช่นนี้ได้ก่อให้เกิดความสามัคคีขึ้นในหมู่คณะเพราะพิธีกรรมดังกล่าวไม่อาจสำเร็จเสร็จสิ้นได้ด้วยคนเพียงคนเดียว หากแต่ต้องอาศัยพลังแห่งการร่วมแรงร่วมใจกันของคนในชุมชน ในการจัดเตรียมจนเกิดเป็นพิธีกรรมอันยิ่งใหญ่ และจะไม่สามารถเกิดความร่วมมือกันได้หากไม่เกิดความรักศรัทธาต่อพิธีกรรมที่ได้เข้าร่วม และเมื่อชุมชนมีความสามัคคี จึงเป็นหนทางที่นำไปสู่ชุมชนเข้มแข็งและยั่งยืน

หลังจากเสร็จพิธีผู้อาวุโสจะนำฝ่ายสายสิญจน์มาผูกแขนให้กับผู้เข้าร่วมงานเพื่อเป็นสิริมงคล ฝ่ายสำหรับผูกแขนเป็นความเชื่อที่ได้มาจากศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อเรื่องฝ่ายผูกแขนเกี่ยวข้องกับเรื่องคติความเชื่อในเรื่องของขวัญ การผูกแขนคือการผูกขวัญให้อยู่กับเนื้อกับตัว เพราะเมื่อใดที่ขวัญอยู่กับเนื้อกับตัวจะทำให้เจ้าของขวัญมีความสุขสบาย ดังนั้นฝ่ายผูกแขนจึงเปรียบเสมือนความตั้งใจ ความมุ่งมั่นของผู้ผูกที่มีเจตนาจะให้เจ้าของขวัญมีความสุขสมหวังในสิ่งที่ต้องการ (ประไพ เจริญบุญ . 2540 : 11)

หลังจากเสร็จพิธี ชาวบ้านจะร่วมกันรับประทานอาหาร สำหรับข้าวเปลือกในพิธีจะถูกกองไว้ที่ลานชุมชนต่ออีก 3 วัน ก่อนจะนำเข้าสู่กองกลางของสหกรณ์ในหมู่บ้าน เพื่อนำไปเก็บไว้ช่วยเหลือ

ภาพที่ 5 ผู้อาวุโสผูกแขนให้ผู้ร่วมงานเพื่อเป็นสิริมงคล บ้านไผ่ อ.รัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์
ที่มา : อนุรักษ์ ธีธสมบัติ 2555 : กุมภาพันธ์ 14

สมาชิกในชุมชนที่ได้รับความเดือดร้อนต่อไป จากนั้นชาวบ้านจะกลับไปที่ยุ้งฉางของตนเอง นำอาหารเครื่องเส้นไปที่ยุ้งฉางของตนเองอีกครั้ง ก่อนจะเปิดประตูเพื่อเชิญขวัญข้าวคือพระแม่โพสพไปยังยุ้งฉางของตน และอาศัยอยู่ในนั้นเพื่อความอุดมสมบูรณ์ และจะออกสู่ท้องนาอีกครั้งเมื่อถึงฤดูกาลเพาะปลูก

ภาพที่ 6 ชาวบ้านกลับไปปิดยุ้งฉางของตนเอง

ที่มา : อนุรักษ์ เกื้อสมบัติ 2555: กุมภาพันธ์ 14

สรุปผลการวิจัย

ชาวไทยทางภาคอีสาน มีความผูกพันฉันพี่น้องกับชาวลาวมาเป็นเวลานาน มีการนับถือศาสนาพุทธ เป็นสังคมเกษตร และมีวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงกัน ไม่ว่าจะเป็นการถือฮีตใน ฮีต 12 ครอง 14 มีวัฒนธรรมน้ำ และวัฒนธรรมข้าวที่ใกล้เคียงกัน ซึ่งแม้ว่าชาวไทยในภาคอีสานจะนิยมปลูกข้าวขาวดอกมะลิ ด้วยเหตุผลทางพาณิชย์ ในขณะที่ชาวลาวนิยมปลูกข้าวเหนียว ข้าวเจ้าและข้าวไร่บนภูเขา แต่ทั้งชาวลาวและชาวไทยอีสานก็ให้ความสำคัญกับข้าวในลักษณะที่คล้ายคลึงกันนั่นคือ มีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวเกิดขึ้นตลอดทั้งปี รวมถึงพิธีกรรมสู่ขวัญข้าว ที่จัดขึ้นเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และขอพรขอให้สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ช่วยเหลือให้การปลูกข้าวอุดมสมบูรณ์ มีน้ำฝนเพียงพอ ไม่มีนก หนู แมลง มาทำความเสียหายให้เกิดกับนาข้าว ชาวลาวมีพิธีกรรมฆ่าวัวฆ่าหมูเพื่อเซ่นสรวงผีที่ช่วยให้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์หลังการเก็บเกี่ยว โดยมีความเชื่อว่าหากไม่ได้กระทำจะเกิดการเจ็บป่วย และจะทำให้ได้ผลผลิตไม่ดีในปีต่อไป ในขณะที่ชาวไทยอีสาน จัดเตรียมอาหาร คาว หวาน อุปกรณ์แต่งตัวของผู้หญิงเพื่อเซ่นสรวงแม่โพสพ เทพแห่งข้าว ที่ช่วยปกป้องรักษาข้าวให้เติบโตอย่างอุดมสมบูรณ์ และชาวนาทั้งสองประเทศยังมีการยึดถือวันปฏิบัติที่คล้ายคลึงกันคือยึดตามเวลาจากดวงจันทร์ข้างขึ้น ข้างแรม เป็นหลัก ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวนอกจากจะเป็นการอนุรักษ์พิธีกรรมดี ๆ ที่เป็นขวัญและกำลังใจให้กับชาวนาแล้ว ยังเป็นการแสดงถึงพลังความสามัคคีของชาวบ้านภายในชุมชนที่แสดงออกถึงความกตัญญูต่องานที่ต่อผู้มีพระคุณโดยถือว่าพระแม่โพสพ เป็นผู้ที่มีบุญคุณต่อมนุษย์ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวนาเชื่อว่าได้ประทานข้าว และความอุดมสมบูรณ์มาให้

ข้อเสนอแนะ

แม้ว่าในปัจจุบันวัฒนธรรมการปลูกข้าวในชุมชนได้เปลี่ยนไป เป็นการปลูกข้าวเพื่อการค้า มีการใช้เครื่องจักรในการเก็บเกี่ยวผลผลิตเพื่อความเร็ว จากนั้นก็ส่งขายที่โรงสี ทำให้วิถีชุมชนแบบดั้งเดิมเปลี่ยนไป จะมีก็เพียงแต่ผู้อาวุโสในหมู่บ้านที่ยังยึดถือพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่า ที่ได้จัดพิธีกรรมขึ้นภายในยุ้งฉาง หรือหัวนาของตนเอง ครั้นเมื่อกลุ่มคนรุ่นใหม่ได้เห็นถึงความสำคัญของพิธีกรรมสู่ขวัญข้าว พิธีกรรมสู่ขวัญข้าวพิธีกรรมเล็ก ๆ หากแต่ยิ่งใหญ่ในมิติของการอยู่รอดจึงถูกปลูกให้ตื้นเขินมารับใช้ชุมชนอีกครั้ง มิเช่นนั้นแล้วเยาวชนก็จะมีโอกาสได้เห็น ได้เข้าใจ ได้เรียนรู้ เพราะพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวนี้ถือเป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อปากท้องของมวลมนุษย์อย่างแท้จริง หากไม่ได้รับการบันทึกและสืบสานต่อพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวจะเลือนหายไปจากชุมชน ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ควรมีการรื้อฟื้นพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวขึ้นในชุมชนที่มีการปลูกข้าว โดยการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐเช่น กระทรวงวัฒนธรรม โรงเรียน เพื่อให้พิธีกรรมสู่ขวัญข้าวยังคงอยู่ และให้นักเรียนหรือเยาวชนได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพิธีกรรมสู่ขวัญข้าว ไม่ว่าจะเป็นการมีส่วนร่วมในการเตรียมงาน หรือการมีส่วนร่วมในพิธีกรรม นอกจากนี้ควรมีการเผยแพร่กิจกรรมดังกล่าวผ่านทางสื่อต่าง ๆ เช่น สื่อภาพยนตร์สารคดี โดยการเผยแพร่ผ่านทางสังคมออนไลน์ ที่สามารถรับชมได้ตลอดเวลาและผู้ชมสามารถรับชมได้เป็นจำนวนมากในเวลาเดียวกัน

บรรณานุกรม

- ฉลอง สุขทอง. (2555). **เศรษฐกิจบนฐานบุญประเพณีข้าวของชาติพันธุ์ไทอ้ายตอนที่ยั่งยืนกับวิถีไทย**. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชายุทธศาสตร์การพัฒนากุมิภาค (เศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชน) . สุรินทร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และชูชาติ สวัสดิ์ศรี. (2527). **ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ประไพ เจริญบุญ. (2540). **การผสมผสานวัฒนธรรมไทย-ลาว และชาวไทย-เขมร ในพิธีมกัวลจองไต่บ้านดม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ผึ้ง ภูลี. (2555 : มกราคม 26). สัมภาษณ์
- วิไลวรรณ ขนิษฐนันท์. (2529). **รายงานการวิจัยเรื่องวิวัฒนาการพิธีทำขวัญของคนไท**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ และคณะ. (2545). **โครงการสารคดี ลาวตอนล่าง**. กรุงเทพมหานคร : ดรีมแคช
เซอร์กราฟฟิค จำกัด.

สาคร ไยบัว. (2555 : มกราคม 26). สัมภาษณ์

สุกัญญา สุขฉายา. (2547). **ข้าวขวัญของแผ่นดิน**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

สุวรรณณี สุขเกษม. (2539). **การศึกษาบายศรีท้องถิ่น กรณีศึกษา : บายศรีของกลุ่มชาวไทย-เขมร
จังหวัดสุรินทร์**. สุรินทร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.

อนุชาติ ทองเกลี้ยง. (2553). **การสืบสานประเพณีการทำขวัญข้าวขององค์การบริหารส่วนตำบล
ท่าเรือ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี**. วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐประศาสนศาสตร์
มหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น.